

RADZYŃSKI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
tom 6, 2008

Grzegorz Joniec

Spółeczność żydowska Radzyna Podlaskiego w latach 1918-1939. Zarys problematyki badawczej

Wstęp

Dzieje społeczności żydowskiej Radzyna Podlaskiego nie były dotychczas wyodrębnionym przedmiotem szczegółowych badań historycznych. Najpełniejszy obraz dziejów radzyńskich Żydów zawarty jest w księdze pamięci¹. Pewne wzmianki o żydowskich mieszkańcach Radzyna znajdują się w książce Stanisława Jarmuła, ale ta siedemdziesięciosiedmiostronicowa praca nie obejmuje swoim zakresem czasów II Rzeczypospolitej².

Podstawowego materiału źródłowego dostarczył zasób Archiwum Państwowym w Lublinie. Spośród zespołów archiwalnych tamże zgromadzonych szczególnie pomocne okazały się akta Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego, Wydział Społeczno-Polityczny, w którym zostały zgromadzone sprawozdania sytuacyjne starostów, tygodniowe i miesięczne, a także wytyczne władz zwierzchnich w sprawach traktujących o życiu społecznym i politycznym. Kolejnym wykorzystanym zespołem była Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lublinie, w której materiałach znajdują się informacje o wiecach, odczytach i zgromadzeniach przedwyborczych, tzw. ruchu wywrotowym oraz charakterystyki poszczególnych partii politycznych.

¹*Sefer Radzyn (Radzyn Memorial Book)*, Editorial Board: Y. Avi-Ara, B. Borshtein, M. Gotesdiener, L. Vinderboim, Y. Lust, A. Lazar, A. Danilak (Toronto), M. Lichtenshtein (New York), Tel Aviv, 1957, s. 360. *Sefer Radzyn* jest częściowo dostępny w angielskim tłumaczeniu na stronie internetowej: www.jewishgen.org/Yizkor/radzyn/radzyn.html. W niniejszym artykule korzystam z internetowego tłumaczenia, które odwołuje się do paginacji z papierowego pierwowzoru.

² S. Jarmuł, *Powiat radzyński (1861-1914)*, Lublin 1961.

Zespoły Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Radzynie Podlaskim oraz Starostwo Powiatowe Radzyńskie są zespołami szczątkowymi, a zespół Akta miasta Radzyna Podlaskiego tylko w minimalnym stopniu dotyczy okresu międzywojennego.

Ważną grupę źródeł wykorzystanych w niniejszej pracy stanowią także źródła drukowane, do których należy zaliczyć statystyki wyborcze oraz statystyki ze spisów powszechnych, które opublikowano w międzywojennej „Statystyce Polski”.

Nie zachowały się żadne materiały archiwalne wytworzone przez samą społeczność żydowską. Dlatego niezwykle cennym uzupełnieniem kwerendy archiwalnej jest wspomniany *Sefer Radzyn*. Szczerłość materiału archiwalnego oraz niepełne statystyki nie pozwalają na pełne ukazanie funkcjonowania żydowskiej społeczności Radzyna w okresie międzywojennym. Tytuł niniejszego artykułu został zatem opatrzony zastrzeżeniem, że niniejsza praca jest jedynie zarysem dziejów radzyńskich Żydów. Jednostronność materiałów archiwalnych pozwala jedynie za zarysowanie procesów demograficznych oraz funkcjonowania pewnych aspektów systemu politycznego lokalnej społeczności żydowskiej.

Rozmieszczenie przestrzenne, liczebność oraz ruch naturalny ludności żydowskiej w powiecie radzyńskim

Zdaniem Sz. Bronsztejn fakt, że odmiennie kształtują się procesy demograficzne w miastach i na terenach wiejskich, nakazuje badanie rozmieszczenia ludności według typów osiedli³. Odsetek ludności wyznania mojżeszowego zamieszkujących wsie w powiecie radzyńskim w 1921 r. był niewielki i wynosił 3,46% ogółu ludności wiejskiej⁴. W 1931 r. ten odsetek wynosił jeszcze mniej – mieszkańcy wsi, którzy byli wyznania mojżeszowego, stanowili jedynie 2,9% wszystkich mieszkańców wsi w powiecie radzyńskim⁵. W analogicznym okresie osoby wyznające religię mojżeszową stanowiły 68,55 oraz 60,2% wszystkich mieszkańców miast. Procent ludności miejskiej w populacji wyznającej religię mojżeszową wynosił odpowiednio 83,37 oraz 85,47%. Rozmieszczenie przestrzenne ludności żydowskiej w powiecie radzyńskim świadczy wyraźnie o jej miejskim charakterze. Odwrotnie przedstawiała się sytuacja z ludnością wyznania prawosławnego, która w 1921, jak i w 1931 r., stanowiła mniej niż ćwierć procenta mieszkańców miast.

W okresie 1921-1931 ludność powiatu radzyńskiego wzrosła z 88.381 do 99.089 osób, czyli o 10,8%⁶. Zmiana nie dotyczyła wszystkich grup wyznaniowych w równym stopniu. Wśród katolików wzrost ten wyniósł aż 11,86%, ale wśród ludności wyznania prawosławnego odnotowano spadek o 1,74%. Liczba wyznawców

³ Sz. Bronsztejn, *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym – studium statystyczne*, Warszawa-Wrocław-Kraków 1963, s. 119.

⁴ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 4, Województwo Lubelskie*, Warszawa 1924, s. 86.

⁵ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931. Mieszkania i Gospodarstwa Domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski”, Seria C, Zeszyt 85, s. 31-34.

⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej...; Drugi Powszechny Spis Ludności...*

judaizmu wzrosła z 14.765 do 15.548, czyli o 5%⁷. Wśród mieszkańców miast powiatu radzyńskiego, czyli Radzyna i Międzyrzeca, wzrost liczby mieszkańców w okresie międzypisowym wyniósł aż 20,93%⁸. Zmiany te nie wynikały tylko z naturalnego ruchu ludności, ale i ze zmian granic miast. Podobnie było w skali całej Lubelszczyzny. W świetle danych spisu powszechnego z 1921 r. osoby wyznania mojżeszowego stanowiły 48% ludności w miastach województwa lubelskiego. Wśród dziesięciu miast powiatowych aż w czternastu osoby deklarujące wyznawanie religii mojżeszowej stanowiły większość⁹. W trakcie następnego dziesięciolecia sytuacja uległa nieco zmianie, gdyż w 1931 r. osoby wyznania mojżeszowego stanowiły już tylko większość w dziewięciu miastach powiatowych¹⁰. Zmiany powyższe nie wynikały jedynie z ruchu naturalnego ludności, ale także miały swoje źródła w rozszerzeniu granic administracyjnych miast powiatowych. Można równocześnie stwierdzić, że nie wszystkie zmiany granic administracyjnych były wynikiem rozwoju tychże miast. Jednakże niezwykle trudno jest stwierdzić, które zmiany granic miast były wynikiem nacisków administracyjnych, a które wynikały z naturalnych procesów miastotwórczych. Włączane do miast okoliczne wsie znacznie podnosiły liczbę ludności chrześcijańskiej, chociaż nie była to ludność utrzymująca się z zajęć typowo miejskich, ale raczej rolniczych.

Liczba ludności katolickiej w miastach w okresie międzypisowym wzrosła z 5.094 do 8.709, czyli o 41,5%¹¹. W przypadku wyznawców judaizmu wzrost nastąpił z 12.310 do 13.290, czyli wyniósł 7,37%¹². W okresie międzypisowym liczba ludności zamieszkującej teren wiejskiej wzrosła z 70.926 do 77.013, czyli o 7,9%¹³. Wzrost dotyczył jedynie ludności katolickiej, której liczba w skali powiatu wzrosła z 65.873 do 71.811, czyli o 8,27%¹⁴. Liczba wyznawców judaizmu zmalała z 2.455 do 2.258, czyli o 8,72%¹⁵. Zmiana ta była wywołana migracjami do miast. Niemożliwy jest do oszacowania przyrost ludności w okresie międzypisowym w samym Radzynie, gdyż wyniki spisu z 1931 r. opublikowano zbiorczo dla wszystkich miast powiatu, a więc łącznie dla Radzyna i Międzyrzeca. Możliwa jest jedynie szczegółowa analiza ludności Radzyna z 1921 r.

Radzyn w 1921 r. liczył 4.833 mieszkańców, wyznawcy judaizmu liczą 2.895 osób, czyli 60% populacji, a katolicy 1930, czyli 39,93% procent populacji¹⁶. W przypadku pytania o narodowość respondenta podział pokrywa się w większości z linią podziału wyznaniowego, ale nie są to podziały identyczne. W 1921 r. w Radzynie

⁷ Tamże.

⁸ Tamże.

⁹ *Pierwszy powszechny spis RP z dnia 30 września 1921. Mieszkania. Ludność. Stosunki zawodowe. Województwo Lubelskie*, „Statystyka Polski”, tom XVIII, s. 24-62.

¹⁰ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931. Mieszkania i Gospodarstwa Domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*. „Statystyka Polski”, Seria C. Zeszyt 85. s. 30-35.

¹¹ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej...; Drugi Powszechny Spis Ludności...*

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 86.

narodowość żydowską zadeklarowało 2.615 osób, a przynależność do wyznania mojżeszowego 2.895, a więc różnica ta wynosi 280 osób¹⁷. Podobna różnica jest widoczna w przypadku wyznawców katolicyzmu, których było w 1921 r. w Radzynie 1930 osób, a osób deklarujących narodowość polską 2.217, czyli różnica wynosi 287 osób¹⁸. Kilka osób deklarujących wyznanie ewangelickie oraz jedna prawosławna i bezwyznaniowa oraz 280 wyznawców judaizmu, którzy zadeklarowali narodowość polską, złożyło się na tą różnicę. W 1921 r. w Radzynie 280 wyznawców judaizmu zadeklarowało narodowość polską – było to 9,67% wszystkich radzyńskich wyznawców judaizmu.

Odmienne kształtowały się podziały narodowościowe i religijne w Międzyrzeczu. Międzyrzec w 1921 r. liczył 12.622 mieszkańców, z których 9.415 (75%) było wyznawcami judaizmu, a 3.164 (25%) było wyznania rzymsko-katolickiego¹⁹. Narodowość żydowską zadeklarowało 9351, czyli o 64 osoby mniej niż wynosiła liczba osób wyznania mojżeszowego. Podobna różnica jest widoczna w przypadku wyznawców katolicyzmu, których w 1921 r. w Międzyrzeczu było 3.164 osób, a osób deklarujących narodowość polską 3.240, czyli różnica wynosi 76 osób. W Międzyrzeczu 0,68% wyznawców judaizmu zadeklarowało narodowość inną niż żydowska, czyli w praktyce narodowość polską. Na terenach wiejskich zamieszkiwało 2.455 osób wyznania mojżeszowego, ale jedynie 1.307 zadeklarowało narodowość żydowską, czyli 53,23% populacji wyznawców judaizmu zamieszkujących tereny wiejskie²⁰. Pozostała część, czyli 1.148 osób, zadeklarowało narodowość inną niż żydowska, czyli w praktyce polską. W skali całego powiatu liczba wyznawców judaizmu, którzy nie zadeklarowali narodowości żydowskiej wyniosła 1.492 osób, czyli 10,1% wszystkich wyznawców judaizmu w powiecie radzyńskim. Nie należy utożsamiać tych 1.492 osób za zasymilowane. Syjonizm nie dotarł prawdopodobnie do mieszkających na wsi wyznawców judaizmu. Niewykluczone jest też, że spora część ortodoksyjnych żydów, a tacy dominowali na terenach wiejskich, utożsamiała narodowość z obywatelstwem. Osoby zasymilowane mieszkały w dużych skupiskach miejskich, a takich nie było w powiecie radzyńskim. W Międzyrzeczu jedynie 0,68% wyznawców judaizmu zadeklarowało narodowość inną niż żydowska, ale miasto to miało silne struktury syjonistyczne.

W spisie z 1931 r. wprowadzono nową kategorię spisową, a był nią deklarowany język respondenta. Jednakże należy brać pod uwagę fakt, że kategoria narodowość ze spisu 1921 r. i kategoria język ze spisu 1931 nie są identyczne. W 1931 r. na terenie powiatu radzyńskiego 15.548 osób zadeklarowało przynależność do judaizmu, ale tylko 10.724 osób (68,97%) uznało język jidysz (w spisie używano kategorii: żydowski) za ojczysty oraz 3.063 osób (19,7%) uznało hebrajski za ojczysty²¹. Pozostałe 1.761 (11,32%) osób wyznania mojżeszowego uznało inny język niż jidysz lub hebrajski za ojczysty, czyli w praktyce polski.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże.

²¹ *Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931. Mieszkania i Gospodarstwa Domowe. Ludność. Stosunki zawodowe*, „Statystyka Polski”, Seria C. Zeszyt 85. s. 30-35.

N terenach miejskich w 1931 r. zamieszkiwało 13.290 osób deklarujących wyznanie mojżeszowe, ale 8.724 osób (65,64%) uznało jidysz za swój ojczysty język, 3.063 osób (23,07%) uznało hebrajski za swój ojczysty język, a pozostałe 1.503 osób (11,3%) nie uznało ani jidysz, ani hebrajskiego za swoje ojczyste języki²². W miastach liczna ludności deklarującej język polski jako ojczysty liczyła 10.248 osób, podczas gdy wyznanie katolickie 8.709, czyli różnica wynosi 1.538 osób²³. Osoby te musiały pochodzić w zdecydowanej większości z populacji wyznawców judaizmu i zadeklarować język polski jako ojczysty. Na terenach wiejskich nikt nie uznał hebrajskiego za swój język ojczysty. Fakt ten świadczy o minimalnym wpływie syjonistów na terenach wiejskich powiatu radzyńskiego. Ludność ta liczyła 2.258 osób i 2.000 (85,47%) z nich zadeklarowało, że jidysz jest ich językiem ojczystym.

System polityczny społeczności żydowskiej Radzyna

Niemożliwością jest, w niniejszej pracy, omówienie procesów modernizacyjnych, które doprowadziły do powstania nowoczesnego systemu politycznego w społeczności żydowskiej. Konieczna jednakże jest ogólna charakterystyka żydowskich partii politycznych oraz organizacji przy nich afiliowanych w okresie II Rzeczypospolitej. Posiadały one szereg cech, które wyróżniały je spośród partii i organizacji polskich. Odrębność ta była już zauważana przez współczesnych. Jedną z podstawowych cech, które odróżniały żydowski system polityczny od innych, była odrębność żydowskich problemów, które partie polityczne miały artykułować i w miarę możliwości rozwiązywać²⁴. Wielość problemów z którymi borykała się społeczność żydowska powodował istnienie wielu prób rozwiązywania tych problemów.

Ezra Mendelsohn wskazywał na rozdrobnienie jako podstawową cechę żydowskiego życia politycznego²⁵. Istniało wiele kwestii problemowych, które powodowały podziały ideologiczne. Dla E. Mendelsohna podstawowymi konfliktami w społeczności żydowskiej były:

- 1) konflikt pomiędzy siłami świeckimi a religijnymi,
- 2) konflikt na tle wyboru miejsca, gdzie kwestia żydowska ma być rozwiązana: w diasporze czy w Palestynie,
- 3) konflikt na tle stosunku do kwestii społecznych,
- 4) konflikt pomiędzy zwolennikami języka hebrajskiego a jidysz²⁶.

Wziąwszy pod uwagę stosunek poszczególnych żydowskich partii politycznych do przedstawionych powyżej kwestii możemy dokonać ich typologii. Jerzy Holzer wskazał na istnienie w żydowskim życiu politycznym okresu II Rzeczypospolitej trzech głównych nurtów, które określił mianem tendencji²⁷. Były to partie:

²² Tamże.

²³ Tamże

²⁴ J. Holzer, *Żydowskie ugrupowania polityczne w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Znak”, nr 339–340 (1983), s. 366 i n.

²⁵ E. Mendelsohn, *Żydzi Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, Warszawa 1992, s. 76.

²⁶ Tamże, s. 72 i n.

²⁷ J. Holzer, *Żydowskie ugrupowania...*, s. 367.

ortodoksyjne, syjonistyczne i socjalistyczne²⁸. Linie podziału pomiędzy nimi są nie są zawsze w pełni wyraziste. Organizacja Syjonistów Ortodoksów „Mizrachi” łączyła w swoim programie ideologię ortodoksów i syjonistów. W przypadku Poalej Syjon Prawicy możemy zastanawiać się czy była ona partią socjalistycznego nurtu w syjonizmie czy syjonistycznego w socjalizmie.

Rozważania nad żydowskim systemem politycznym na terenie powiatu radzyńskiego w okresie II Rzeczypospolitej należy uzupełnić jeszcze o jedną uwagę. Cechą wyróżniającą żydowskie partie polityczne spośród innych była nie tylko ich wielka liczba. Żydowski system polityczny był także substytutem państwa²⁹. Przy partiach politycznych funkcjonowało szereg organizacji afiliowanych, a mianowicie: związki zawodowe, przedszkola i szkoły, organizacje kobiece i młodzieżowe, kluby sportowe i biblioteki, drużyny skautowe, etc. Organizacje te były zazwyczaj pod kierownictwem lokalnych działaczy politycznych, a często mieściły się w jednym lokalu z macierzystą partią i posiadały tych samych przywódców. W przypadku polskich partii politycznych takie bliskie związki zazwyczaj nie występowały.

Ugrupowania socjalistyczne i komunistyczne

A. Ogólnożydowski Związek Robotników „Bund” w Polsce

„Bund” był najstarszą żydowską partią polityczną, która działała na ziemiach polskich. Był także najsilniejsza żydowską partią robotniczą w okresie II Rzeczypospolitej – zarówno pod względem liczby członków jak i wpływów na tzw. żydowskiej ulicy. Program „Bundu” sprowadzał się do kilku postulatów, a mianowicie:

- 1) obalenia ustroju kapitalistycznego i budowy socjalistycznego, przez zjednoczoną i uświadomioną klasę robotniczą,
- 2) sprawowania dyktatury, w założeniach przejściowej, przez tzw. klasę robotniczą,
- 3) powołania świeckich gmin będących podstawą kulturalno - narodowej autonomii mówiących w jidysz Żydów, „Bund” odrzucał możliwość asymilacji, w ich obecnym miejscu zamieszkania.

W Radzynie „Bund” należał do najstarszych żydowskich partii, a pierwsi działacze i sympatycy zorganizowali strajk miejscowych krawców już w 1905 r.³⁰ W latach okupacji niemieckiej aktywność polityczna społeczności żydowskiej, w tym „Bundu”, osłabła. Wielu jego młodych działaczy ewakuowano w 1915 r. w głąb Rosji, większość, która pozostała, była zmuszana do robót w okolicznych lasach. W latach wojny działalność społeczno-polityczna żydowskiej młodzieży ograniczała się do uczestnictwa w kółku literackim, które grupowało osoby odrzucające żydowską ortodoksę. W odrodzonej Polsce członkowie tego kółka literackiego zaangażowali się w działalność polityczną większości żydowskich partii politycznych, wyjąwszy oczywiście ortodoksyjną „Agudę”. *Sefer Radzyn* wymienia członków owej literackiej grupy

²⁸ Tamże, s. 367 i n.

²⁹ E. Mendelsohn, dz. cyt., s. 78.

³⁰ *Sefer Radzyn*, s. 162 i n.

dyskusyjnej: Beniamin Greenboim, Szlomo Cuker, Jezechiel Greenblat, Mendel Lichtenstein, Icek Butman, Mosze Rotstein, Izrael i Majer Tennenboim, Abracham Wassermann, Abraham Shumacher, Josef i Abraham Danilak, Mosze Zigelman i inni³¹. Jedno z takich literackich zebrań przerodziło się w zebranie polityczne, na którym reaktywowano działalność „Bundu”, a uczestniczyło w nim dwóch niemieckich żołnierzy – w cywilu żydowskich socjaldemokratów.

Do pierwszego większego politycznego wystąpienia „Bundu” doszło 1 maja 1919 r. Wiec, do którego przyłączyli się działacze komunistyczni, odbył się na ulicy Ostrowieckiej. Na czele pochodu szedł z czerwoną flagą Icek Mejcher, a przemawiał Icek Tennenbim – obaj byli działaczami „Bundu”. Część komunizujących działaczy została aresztowana w 1920 r., wśród nich byli: Icek Butman, Mosze Pejsachowicz, Jezechiel Greenblat, Szmul Kimmel, Icek Tennenbim oraz wielu innych. Część z nich przyłączyła się wkrótce do działaczy komunistycznych, jako tzw. Kombund. Pozostali działacze byli w ostrym sporze ideologicznym z radzyńskimi komunistami, którzy wielokrotnie próbowali rozszerzać swoje wpływy w środowisku żydowskim. Kolejny rozłam w radzyńskim „Bundzie” miał miejsce jesienią 1927 r. i kilkunastu młodych działaczy wstąpiło do KPP. Zdaniem starosty Wazowskiego „charakterystyczny był zacięty antagonizm pomiędzy bundzistami i komunistami, który polegał na wzajemnym rozbijaniu wieców, usilnej wrogiej agitacji”³².

Z okresu międzywojennego udało się jedynie ustalić skład komitetu „Bundu” z 1928, w skład którego wchodził: Szmul Kimel, prezes, lat 32, inkasent Kasy Chorych, Gelbiterówna Leja, lat 22, Młynarz Jankiel Buchalter, lat 25, Gepner Dawid, lat 28, czapnik³³. Wymienione osoby działały równocześnie w Jugend Farband „Cukunft” (Związek Młodzieży „Przyszłość”) oraz razem z lewicą syjonistyczną w „Centralnej Żydowskiej Organizacji Szkolnej”.

B. Aktywność kulturalna członków „Bundu”

W wyniku procesów emancypacyjnych w środowiskach żydowskich pojawiła się nowa, świecka kultura, która nie była związana z tradycyjną żydowską religijnością. Syjonistom i socjalistom nie wystarczała tradycyjna edukacja. Na przełomie XIX i XX w. zaczęły powstawać instytucje kulturalno-oświatowe, które oferowały swoim członkom wykształcenie świeckie. Podjęcie takiej edukacji wymuszał szereg czynników, a mianowicie:

1. konieczność odejścia od tradycyjnych żydowskich zawodów, co zostało wymuszone przez pogarszającą się sytuację ekonomiczną,
2. konieczność zdobycia nowego, innego wykształcenia była także związana z ewentualnym wyjazdem do Palestyny³⁴.

³¹ Tamże, s. 163.

³² Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Urząd Wojewódzki Lubelski Wydział Społeczno-Polityczny (dalej: UWL WSP), sygn. 222, k. 33.

³³ Tamże.

³⁴ M. Pawlina-Meducka, dz. cyt., s. 40.

Poza „Bundem”, ale jako organizacje afiliowane działały Jugend Farband „Cukunft” (Związek Młodzieży „Przyszłość”), dziecięca organizacja „Skif”, „Kultur Liga”, „Centralna Żydowska Organizacja Szkolna” (Centrale Jidysze Szul Organizacje - CISZO) oraz będące pod wpływem „Bundu” związki zawodowe. Ogólnopolski zasięg miało stowarzyszenie „Kultur Liga”. Celem tej organizacji było „rozwój i szerzenie kultury żydowskiej oraz pomoc w budowaniu wszelkiego rodzaju instytucji kulturalnych i oświatowych”³⁵. Cele owe miały zostać osiągnięte przez „stwarzanie i podtrzymywanie specjalnych instytucji dla celów artystycznych, kulturalnych i oświatowych, jak: biblioteki, teatr artystyczny, muzea sztuki i nauki, wzorowe instytucje dla celów oświatowych”³⁶. Zdaniem władz wojewódzkich działacze „Kultur Ligi” wykorzystywali swoje uprawnienia statutowe do działalności komunistycznej – nakazano więc „badanie wpływów politycznych”³⁷. Działalność „Kultur Ligi” nie była zbytnio owocna, działalność ograniczała do akcji wymierzonych w ortodoksów. Ówczesnymi aktywistami „Kultur Ligi” byli: Israel Tannenbaum, Abraham Shuchmacher oraz Mosze Rotstein³⁸.

Powiązane z „Bundem” było także Stowarzyszenie „Biblioteka im. Szolem Alechem”, którego część członków w latach trzydziestych było podejrzewane przez policję o sympatyzowanie z KPP³⁹. Początki biblioteki miały sięgać 1902 r., gdy Jozua Lichtenstein i Akiba Rubinstein udostępniali książki w jidysz innym mieszkańcom Radzyna⁴⁰. Personalne związki z „Bundem” miało także „Stowarzyszenie Miłośników Książek w Radzynie”, które starano się zarejestrować w 1924 r.⁴¹ Celem stowarzyszenia miało być: „podniesienie umysłowego i moralnego poziomu swych członków (...) wychowanie w członkach ducha towarzyskości i zainteresowania do życia zbiorowego (...) dostarczenie członkom w godzinach wolnych od pracy pożytecznej rozrywki”⁴². Władze wojewódzkie odmówiły rejestracji stowarzyszenia, gdyż starosta radzyński przesłał „opinię o założycielach stowarzyszenia, która wypada dla nich bardzo ujemnie”⁴³. Wśród członków założycieli znajdowały się osoby, które zdaniem starosty były podejrzane o działalność komunistyczną⁴⁴. Jankiel Młynarz, Icek Farbiarz, Szloma Kasztenbaum, Dawid Gelman oraz Sucher Kaszemacher pomimo wielokrotnych petycji otrzymywali ciągle odmowę rejestracji stowarzyszenia. Po interwencji w MSW taką zgodę otrzymali po dwóch latach starań, ale stowarzyszenie nie rozpoczęło statutowej działalności⁴⁵. Wymienieni założyciele wspomnianego stowarzyszenia byli podejrzewani przez władze, że „za czasów najścia bolszewików” brali czynny udział w wiecach organizowanych przez Sowietów.

³⁵ APL, UWL WSP, sygn. 1114, k. 4.

³⁶ Tamże, k. 5.

³⁷ Tamże, sygn. 1113, k. 3.

³⁸ *Sefer Radzyn*, s. 156

³⁹ APL, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lublinie (dalej: KW PPwL), sygn. 44, k. 5.

⁴⁰ *Sefer Radzyn*, s. 156

⁴¹ APL, UWL WSP, sygn. 1109, k. 4.

⁴² Tamże, k. 6.

⁴³ Tamże, k. 16.

⁴⁴ Tamże, k. 17.

⁴⁵ Tamże, k. 40.

C. Żydzi – komuniści

Podobnie jak w całej Polsce, tak i w miasteczkach powiatu radzyńskiego Żydzi działali także w tych lewicowych partiach, które nie posiadały ściśle narodowego charakteru⁴⁶. Nie byli natomiast zazwyczaj członkami partii, zarówno polskich jak i ukraińskich, które podkreślały swój narodowy, odmienny od żydowskiego, interes. Działacze żydowscy należeli do Komunistycznej Partii Polski, a także do Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy oraz wszystkich organizacji przy nich afiliowanych. Popularność tych partii w społeczności żydowskiej przypadła na lata trzydzieste i ograniczała się do młodzieży. Przyczyn tego faktu należy szukać w sytuacji panującej wówczas w Polsce, a mianowicie w postępującym kryzysie gospodarczym, wzroście napięć społecznych i narodowościowych, etc. Partie i organizacje komunistyczne oferowały natomiast szybkie i radykalne rozwiązanie tych wszystkich problemów.

Komuniści radzyńscy w sensie organizacyjnym podlegali pod okręg siedlecki, który powstał w 1921 r., ale ostatecznie ukształtował się w 1928⁴⁷. W świetle ustaleń Emila Horocha radzyński komitet dzielnicowy planowano utworzyć w 1927 r., a w wewnętrznych kapepowskich sprawozdaniach pojawia się w 1928 r.⁴⁸ Struktury w Międzyrzeczu istniały już w 1925 r. Komitet dzielnicowy KKP w Radzynie miał w 1928 r. liczyć 8 komórek i 35 członków, w innym sprawozdaniu z tego samego roku liczba komórek wynosi 4, a członków miało być 25⁴⁹. W sprawozdaniach z 1929 r. liczba komórek liczy już 11, a liczba członków waha się pomiędzy 52 a 67⁵⁰. W 1931 r. liczba członków KPP w radzyńskim Komitecie dzielnicowym miała wynosić pomiędzy 71 a 87 członków, w latach kolejnych liczba ta spada⁵¹. Według wyliczeń Emila Horocha w Komitecie radzyńskim na 84 członków 46 było narodowości żydowskiej, a w Międzyrzeczu na 153 członków 90 było narodowości żydowskiej⁵². W skali całego okręgu siedleckiego liczebność osób narodowości żydowskiej szacowano na 159 osób na 502 wszystkich członków. Nieco skromniej, niż przytaczane przez Emila Horocha kapepowskie wyliczenia, oceniała komunistyczne struktury w Radzynie policja, która szacowała w latach trzydziestych wpływy KPP na cztery komórki, dwie tzw. pionierskie oraz jedną MOPR⁵³. W pobliskim Międzyrzeczu struktury komunistyczne miały

⁴⁶ Władze państwowe wielokrotnie zwracały uwagę na popularność idei komunistycznych w środowiskach żydowskich, Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), sygn. 1160, k. 200. Te same władze podkreślały również fakt, że popularność ideologii komunistycznych ograniczała się na terenie Lubelszczyzny do środowisk mniejszości narodowych. AAN, UWL, mf 272852, k. 31.

⁴⁷ E. Horoch, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918-1939*, Lublin 1993, s. 64 i n.

⁴⁸ Tamże, s. 65-66. W świetle wspomnień żydowskich mieszkańców Radzyna miejscowi komuniści zaktywizowali się w okresie 1921-1922, *Sefer Radzyn*, s. 163.

⁴⁹ Tamże, s. 66.

⁵⁰ Tamże, s. 67.

⁵¹ Tamże, s. 70-73.

⁵² Tamże, s. 87.

⁵³ APL, KWPPwL, sygn. 44, k.19.

być zorganizowane w ponad 30 komórek⁵⁴. Starosta radzyński także zauważył duże wpływy komunistów w Międzyrzeczu pisząc do władz wojewódzkich wiosną 1931 r., że: „komuna jest silnie rozbudowana, jeżeli chodzi o Międzyrzec, słabsze natomiast wpływy obozu wywrotowego na wsi”⁵⁵. Komitet dzielnicowy KPP w Radzynie w 1931 składał się z: sekretarza Jankiela Zylberminca, s. Dawida ur. 1909, technika Arona Mojsze Siedlańczyka, s. Szmula ur. 1912, oraz Michela Kajmana, s. Waltera ur. 1911⁵⁶. Starosta radzyński w 1933 r. dopatrywał się wpływów komunistycznych w cechu krawieckim, gdzie połowę z 18 członków podejrzewano o sympatyzowanie z komunistami oraz w Bibliotece im. Szolem Alejchema sympatie komunistyczne miało ponad 40 członków ze wszystkich 170⁵⁷. Komuniści w żydowskiej społeczności Radzyna byli stosunkowo nieliczni i słabo zorganizowani. Każdy fakt wywieszenia transparentów był skwapliwie odnotowywany w policyjnych sprawozdaniach, gdzie informowano o treści i ewentualnych sprawcach. W okresie 1925-1928 wielokrotnie wywieszono w Radzynie komunistyczne transparenty, treść ich zawsze sprowadzała się do kilku postulatów, a mianowicie: „Precz z prowokacją, śmierć prowokatorom”, „Cześć bohaterom walki z prowokacją, ZMK”⁵⁸. Na kolejnych transparentach umieszczono hasła: „Żądamy zwolnienia więźniów politycznych”, „Niech żyje rewolucja”, „Niech żyje CK KPP”, „Precz z rządem burżuazyjnym”, „Nie damy żadnych podatków dla rządu burżuazyjnego”, „Żądamy ziemi dla chłopów bez wykupu”, „Niech żyje rząd chłopski i robotniczy. Niech żyje Polska republika rad”, „Niech żyje CK KPP. Cześć wam bohaterzy walczący z prowokacją. Śmierć prowokatorów. Precz z Sądami doraźnym”⁵⁹. Kolejne transparenty zawierały hasła typu: „Cześć wam bohaterów walczących przeciwko prowokacji. Śmierć prowokatorów. Niech żyją bohaterowie walk klasowych. Cześć wam bohaterzy walczący z prowokacją. Śmierć prowokatorów Precz z Sądami doraźnym”, „Żądamy zwolnić więźniów politycznych”, „Nie płacić podatków rządowi burżuazyjnego”, „Precz z rządem burżuazyjnym. Niech żyje rząd robotniczo chłopski. Niech żyje rewolucja. Niech żyje polska republika rad”, „Wstyd zabójcom T. Bot, Cześć T. Bot”⁶⁰. Nawet pobieżna analiza wykazuje, że osoba pisząca te hasła ma problemy z posługiwaniem się pisaniem językiem polskim. Policyjne śledztwo wykazało, że za całą tą akcją stała nowopowstała komunistyczna grupa z Międzyrzecza, której liderem był dwudziestodwulatek Sruł Rozenchwajg⁶¹.

Ugrupowania syjonistyczne

Syjonizm był tym nurtem żydowskiego życia politycznego, który zamierzał rozwiązać problem żydowski poprzez stworzenie żydowskiej siedziby narodowej w

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Tamże, UWL WSP, sygn. 162, k.15.

⁵⁶ Tamże, KWPPwL, sygn. 44, k. 28.

⁵⁷ Tamże, k. 5.

⁵⁸ Tamże, sygn. 419, k. 121.

⁵⁹ Tamże, k. 124

⁶⁰ Tamże, k. 77

⁶¹ Tamże, k. 226.

Palestynie⁶². Był to ruch polityczny, który był w międzywojennej Polsce najbardziej podzielony ideologicznie i organizacyjnie.

Dla wybitnego znawcy problematyki – G. Shimonięgo – syjonizm jest ideologią nacjonalistyczną oraz utopijną, czyli dążącą do zmiany istniejącego świata, zarazem⁶³. Zdaniem G. Shimonięgo syjonizm był wynikiem procesów modernizacyjnych w środowiskach żydowskich oraz rozwoju żydowskiej myśli millernarystycznej⁶⁴. Inteligencja żydowska, która była pierwszym nosicielem tejże ideologii miała, zdaniem Shimonięgo, trzy możliwości: asymilację, odwołanie się do tradycji oraz reformizm, czyli szukanie syntezy tradycji i nowoczesności⁶⁵. Przez przypadek zwyciężyła koncepcja trzecia, która funkcjonowała w różnorodnych mutacjach ideowych począwszy od syjonistów-ortodoksów, przez syjonistów-ogólnych i rewizjonistów, a skończywszy na syjonistach socjalistach.

Syjonizm pojmowany jako nowoczesna ideologia narodowa dotarł do wszystkich warstw społeczeństwa żydowskiego. Popularność jego wynikała w większości z zawartego w nim wątku utopijnego. W syjonizmie, jako całości, rysowało się wiele kwestii spornych, które dotyczyły tego, kto ma budować żydowską Palestynę, w jaki sposób oraz tego czym ma być w przyszłości Palestyna.

Pierwsza kwestia dotyczyła tego czy emigracja do Palestyny ma być selektywna, czyli oparta na młodych, przygotowanych do tego ludziach lub też ma być kopią tzw. żydowskich miasteczek. Dla wielu popularność syjonizmu wynikała z tego, że był on substytutem rewolucji społecznej. Syjonizm był propozycją migracji masowej, powrotu do źródeł, „inkarnował odrzucenie dotychczasowego, negatywnie ocenianego porządku społecznego (...) oraz realizację pożądanego projektu społecznego”⁶⁶. Zwolennicy budowy nowego typu Żyda byli zrzeszeni w „Organizacji Ogólnych Syjonistów” – frakcji „Al Hamiszmar” (Na straży). Ci, którzy nie negowali emigracji drobnoburżuazyjnej, czyli typu Żyda znanego z polskich żydowskich miasteczek należeli do frakcji „Eth Liwnoth” (Czas budować). Pytanie o to jaką Palestynę budować sprowadzało się do kwestii czy ma to być kraj wspólny, planowany i kolektywistyczny lub też oparty o prywatną inicjatywę. Tutaj linia podziału biegła pomiędzy syjonistami ortodoksami, syjonistami ogólnymi i rewizjonistami, z jednej strony, a „Poalej Syjon Prawicą” i „Lewicą” z drugiej strony. Syjoniści na największą skalę spośród wszystkich żydowskich ugrupowań politycznych zaczęli tworzyć tzw. nową politykę żydowską. Zerwali z tradycyjnym modelem, który polegał na szukaniu za wszelką cenę modus vivendi z władzami. Gardzili tzw. wstawianictwem (sztafłones), które polegało na nieformalnych działaniach przedstawicieli społeczności żydowskiej – nie bali się konfliktu z władzami⁶⁷. Zasadniczą treść ideologiczną Organizacji Syjonistów Ortodoksów (Wierni Zakonowi) zawierała się w słowach „Tora i praca” (Torah weawoda). Program syjonistów ortodoksów „uwzględniał religijne

⁶² J. Holzer, *Żydowskie ugrupowania...*, s. 367.

⁶³ G. Shimoni, *The Zionist Ideology*, Hanower 1995, s. 65-71.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ M. Kula, *Porozmawiajmy jeszcze raz, na spokojnie, o syjonizmie*, „Dzieje Najnowsze”, nr 2 (1987), s. 90.

⁶⁷ E. Mendelsohn, dz. cyt., s. 78.

wychowanie Żydów przy jednoczesnym uwzględnieniu zasad programu syjonistycznego⁶⁸. Mizrahiści współpracowali w dziedzinie polityki narodowej zwłaszcza z syjonistami ogólnymi. Zwalczali konserwatywnych ortodoksów, zorganizowanych w „Agudzie”, a najlepszą metoda wydawało się im opanowanie organów samorządu religijnego, co wielokrotnie czynili. W dziedzinie religijnej propagowali połączenie tradycyjnej, opartej na religii, kultury żydowskiej ze świecką kulturą nowożytną. W działalności swojej syjoniści ortodoksi dużą wagę przywiązywali do działalności oświatowej, która prowadzona przez szkoły „Jabne”. W materiale archiwalnym nie natrafiono na informacje wskazujące na działalność „Mizrachi” w Radzeniu. Jedynie *Sefer Radzyn* natrafiono na wzmianki, że taka organizacja istniała oraz należała do stosunkowo licznych. Przedstawiciel tej partii Samuel Blumenfeld przewodniczył komisji wyborczej do władz gminy wyznaniowej w 1928 r.⁶⁹ Pewnych informacji dostarcza także „Encyklopedia of Jewish Communities in Poland”, która informuje o poparciu „Mizrachi” dla kandydatury Apolinarego Hartgłasa w 1919 oraz o sojuszach wyborczych samorządowych syjonistami ogólnymi w wyborach do władz samorządu religijnego⁷⁰. Działalność radzyńskich syjonistów ogólnych oraz syjonistów rewizjonistów nie pozostawiła w materiale archiwalnym oraz we wspomnieniach omalże żadnego śladu. Spośród partii syjonistycznych możliwe jest odtworzenie fragmentów działalności jedynie „Poalej Syjon” oraz żydowskich skautów z „Hashomer Hatzair”.

Żydowska Socjalistyczna Partia Robotnicza „Poalej Syjon”(Robotnicy Syjonu)

„Poalej Syjon” była partią polityczną, która w swoim programie łączyła syjonizm z socjalizmem. W programie politycznym eksponowano „socjalizm i walkę klas w życiu międzynarodowym, krajowym i żydowskim”⁷¹. „Poalej Syjon” postulowała przyznanie autonomii Żydom w diasporze, którą uznawała za fakt jedynie tymczasowy. W Palestynie natomiast zamierzano „stworzyć żydowską siedzibę narodową na zasadach socjalistycznych”⁷². „Poalej Syjon” należała do tych partii występujących na lokalnej scenie politycznej, które podejmowały swoje funkcje jedynie na okres wyborów, a na czas pomiędzy nimi ograniczały swoją działalność do pracy wąskiej grupy młodych aktywistów. Początki „Poalej Syjon” w Radzynie sięgają 1916 r., wówczas to Leon Rachlis, nauczyciel z Równego, rozpoczął prowadzenie kursów ideologicznych w oparciu o program Bera Borochowa⁷³. Na kursy te uczęszczała głównie nastoletnia młodzież Program ten ogłoszony w 1905 r. stał się początkiem ideologii

⁶⁸ APL, UWL, WSP, sygn. 466, k. 85.

⁶⁹ *Sefer Radzyn*, s. 12.

⁷⁰ Hasło Radzyń dostępne jest pod internetowym adresem:
www.jewishgen.org/Yizkor/pinkas_poland/pol7_00543.html

⁷¹ APL, UWL, WSP, sygn. 459, k. 71.

⁷² Tamże, k. 71.

⁷³ *Sefer Radzyn*, s. 182. Ber Borochow, ur. w 1881na Ukrainie, dziennikarz, filozof, więzień polityczny, działacz żydowskiego ruchu robotniczego w Rosji, Austrii i USA, współtwórca partii Syjonistów-Socjalistów Poalej Syjon (1901), członek Komitetu Krajowego Organizacji Syjonistów w Rosji (1904), założyciel, teoretyk i przywódca Żydowskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Poalej Syjon (1906), współtwórca i sekretarz generalny Światowego Żydowskiego Socjalistycznego Związku Robotniczego Poalej Syjon (1907), zwolennik utworzenia żydowskiej siedziby narodowej w Palestynie. Zmarł w 1917 r. w Kijowie.

późniejszej „Poalej Syjon”, a łączył w sobie socjalizm z syjonizmem. Podstawowa teza brzmiała, że „cele syjonizmu mogą zostać zrealizowane jedynie przez żydowski proletariat w Palestynie”⁷⁴. „Poalej Syjon” rozpoczęła działalność już jesienią 1918 r., ale przyjazd niejakiego Tabacznika z Warszawy zakończył się bijatyką z członkami „Budnu”⁷⁵. Do podobnych awantur doszło w trakcie wyborów z 1919 roku, gdy kandydatem lewicy syjonistycznej był Ignacy Schiper⁷⁶. Wśród pierwszych działaczy „Poalej Syjon” w radzeniu należy wymieni: Szymona, Leon Rachlisa, Szlomo Muszkata, Bera Szpigela, Chila Goldwassera, Hersza Cukerblata oraz Gerszona Pączka⁷⁷. Grupa lewicy syjonistycznej była stosunkowo nieliczna, kolejni działacze emigrowali do Palestyny, a poparcie wyborcze ograniczała się do kilkudziesięciu osób.

Organizacje skautowe

Początki żydowskiego ruchu skautowego na ziemiach polskich sięgają 1911 r. – wówczas to we Lwowie powstała organizacja o nazwie „Haszomer Hacair” (Młody Strażnik). Ruch ten nawiązywał do tradycji skautingu angielskiego, który za cel stawiał sobie wychowanie zdrowego fizycznie i moralnie obywatela. Syjoniści widzieli w tym ruchu sposób na przygotowanie młodzieży żydowskiej do życia i pracy, a nawet i walki, w Palestynie⁷⁸.

Celem ruchu szomrowego było „wychowanie młodzieży żydowskiej, szczególnie zaś szkolnej, na ludzi zdrowych fizycznie i moralnie”⁷⁹. W miarę rozwoju ruchu cele uległy dalszemu sprecyzowaniu, a było nimi „wychowanie młodzieży żydowskiej do wzięcia udziału w pracy odbudowy siedziby narodowej w Palestynie oraz w duchu osobistej realizacji zasad etycznych i narodowych głoszonych przez ruch”⁸⁰.

W grudniu 1918 r. odbył się w Łodzi ogólnopolski zjazd żydowskich organizacji skautowych z trzech zaborów i powstała wówczas Żydowska Organizacja Skautowa „Haszomer Hacair”⁸¹. Władzami „Haszomer Hacair” były Komenda Naczelna (Hanhaga Raszith) oraz Zjazd Krajowy (Weida Arcit), który odbywał się co dwa lata. W okresach pomiędzy zjazdami najwyższą władzą była Rada Naczelna (Moaca Raszith), w skład której wchodziłi komendanci okręgów (galilów) oraz większych gniazd (kenów).

Struktura organizacji była wielostopniowa – od zastępu (keruzach), poprzez drużynę (peluggah) aż do batalionu (gedud)⁸². Istniał także trzystopniowy podział wiekowy, a mianowicie: szczenięta (kefrim) w wieku 11-13 lat, synowie pustyni (benei midbar) i synowie Massady (benei Massada) w wieku 14-17 lat oraz dorośli (kes-

⁷⁴ *Sefer Radzyn*, s. 181.

⁷⁵ Tamże, s. 182.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Tamże, s. 159, 182.

⁷⁸ T. Guzik, M. Skoczeń, *Żydowskie organizacje skautowe w Polsce w latach 1916-1945*, „Harcerstwo”, nr 1 (1990), s. 37.

⁷⁹ Tamże, s. 38.

⁸⁰ Tamże, s. 38.

⁸¹ A. Winiarz, *Z dziejów skautingu żydowskiego w Lublinie (1916-1939)*, [w] *Żydzi w Lublinie...*, s. 259.

⁸² Tamże, s. 261.

hishim) lub dojrzali (bogerim)⁸³. Pracę ideowo-wychowawczą wśród szomrów prowadzili instruktorzy (mnahalich).

Wykładnia ideologiczna żydowskiego ruchu skautowego zawierała się w Przyrzeczeniu i Prawach Szomrowych. Każdy przystępujący do Żydowskiej Organizacji Skautowej „Haszomer Hacair” wypowiadał następujące słowa: „przyrzekam uroczyście, że będę wiernym pionierem swego Narodu, kultury i Ojczyzny, będę realizował i walczył o wolność i braterstwo w społeczeństwie ludzkim i że będę strzegł przykazań szomrowych”⁸⁴. Żydowscy skauci, którzy złożyli Przyrzeczenie Szomrowe, zobowiązywali się do bezwzględnego przestrzegania Prawa szomrowego, które zawierało się w dziesięciu punktach:

1. „Szomer jest człowiekiem prawdy i stoi na jej straży.
2. Szomer jest pionierem odrodzenia swego Narodu, kultury (hebrajskiej) i Ojczyzny (Palestyny).
3. Szomer jest człowiekiem czynu i potrafi utrzymać się z własnej pracy.
4. Szomer realizuje i walczy o równość, wolność i braterstwo w społeczeństwie ludzkim.
5. Szomer jest człowiekiem uczynnym i pomaga bliźnim.
6. Szomer jest wiernym członkiem swojej drużyny i podlega dyscyplinie jej kierowników.
7. Szomer miłuje przyrodę, poznaje ją i potrafi żyć na jej łonie.
8. Szomer jest dzielny, żwawy i dziarski.
9. Szomer jest człowiekiem silnej woli i doskonali się pod względem fizycznym i umysłowym.
10. Szomer jest czysty w mowie, myśli i uczynkach (nie używa tytoniu, alkoholu i hołduje zasadzie czystości płciowej)”⁸⁵.

Widoczny jest w tekście, zarówno w Przyrzeczeniu jak i Prawach Szomrowych, brak jakichkolwiek akcentów religijnych. Twórcy Żydowskiej Organizacji Skautowej „Haszomer Hacair” kładli nacisk na kształtowanie świadomości odrębności narodowej w oparciu o kryterium językowe i kulturowe, a nie religijne jak postępowali ortodoksi.

Pierwsze gniazda (keny) Żydowskiej Organizacji Skautowej „Haszomer Hacair” zaczęły powstawać na Lubelszczyźnie w 1915 r.⁸⁶ Narodziny żydowskiego skautingu były związane z napływem aktywistów i sympatyków z Galicji. Początki „Haszomer Hacair” w Radzynie sięgają 1920 r., wówczas zorganizowała się pierwsza grupa skautów, w której znajdowali się: Dawid Rosenbaum, Icek Zeligman, Motke Gottesdiner, Chaim Ślimak, Szmul Danilak oraz Jakub Rosenfeld⁸⁷. Członkowie „Haszomer Hacair” od samego początku byli atakowani przez ortodoksów jak i socjali-

⁸³ T. Guzik, M. Skoczeń, *Żydowskie organizacje...*, s. 38 n.

⁸⁴ Tamże, s. 39.

⁸⁵ Tamże, s. 39.

⁸⁶ A. Winiarz, *Z dziejów skautingu...*, s. 258.

⁸⁷ *Sefer Radzyn*, s. 159.

stów⁸⁸. Większość z nich zdążyła wyemigrować do Palestyny przed wybuchem wojny.

Ugrupowania ortodoksyjne

Ortodoksi dążyli do rozwiązania problemów żydowskich drogą uzyskania jak najszerszej autonomii religijnej Żydów oraz do jak najkorzystniejszych dla nich rozwiązań gospodarczych. Przed odzyskaniem niepodległości tendencja pragmatyczna, czyli dążąca do zachowania status quo, wydawała się być najsłabszą, przynajmniej pod względem ideologicznym. W kategoriach ilościowych, zdaniem J. Holzera, rodząca się „Aguda”⁸⁹ miała decydujący wpływ na większość ludności żydowskiej w żydowskich miasteczkach⁹⁰. W ośrodkach wielkomiejskich „Aguda” znajdowała zwolenników zwłaszcza w pokoleniu średnim i starszym.

Działacze ortodoksyjni unikali określania się jako partia polityczna. Woleli być postrzegani jako reprezentacja całej gminy, jako „nie-polityczna partia”⁹¹. „Aguda” rzeczywiście nie była w pełni partią polityczną lecz luźną federacją stowarzyszeń religijnych biorących udział w życiu politycznym niejako z konieczności.

Według Aleksandra Hafftki cele „Agudy” można sprowadzić do kilku punktów przewidzianych w statucie, a mianowicie:

- 1) obrony religijnych praw Żydów,
- 2) wzmocnienie i krzewienie zasad religii mojżeszowej wśród wyznawców,
- 3) zakładanie i subsydiowanie szkół religijnych wszelkich typów,
- 4) obrony praw obywatelskich, które nie kolidują z dogmatami wiary,
- 5) działalności społeczno - filantropijnej,
- 6) zakładania warsztatów pracy, szkół zawodowych oraz stowarzyszeń spółdzielczych,
- 7) organizowania w Palestynie osiedli rolniczych dla ortodoksów⁹².

Nurt ortodoksyjny, na terenie powiatu radzyńskiego, reprezentowany był głównie przez „Agudę”. Aktywność polityczna tzw. bezpartyjnych ortodoksów była niewielka i ograniczała się do mobilizacji zasobów ludzkich na czas wyborów kahalnych, samorządowych lub parlamentarnych⁹³. W materiale archiwalnym i wspomnieniach ortodoksi praktycznie nie występują, a byli najliczniejszą częścią społeczności żydowskiej. W *Sefer Raszyn* są tylko nieliczne wzmianki o tej ortodoksyjnej partii, jak i radzyńskim rabinie Chaimie Fajnie i to w kontekście jego działalności sensu stricte

⁸⁸ Tamże, s. 193-197.

⁸⁹ Partia ta na ziemiach polskich rozpoczęła działalność w 1916 r., a przyjęła wówczas nazwę „Agudas Haortodoksim” (Związek Prawowiernych). W 1918 r. ortodoksi zmienili nazwę partii na „Szelomej Emunei Isroel” (Pokój Wiernych Izraelitów), by w 1919 r. wrócić do nazwy z założycielskiego zjazdu wiedeńskiego, czyli „Agudas Isroel” (Związek Izraela). W literaturze przyjęte jest, że używa się jedynie nazwy „Aguda”.

⁹⁰ J. Holzer, *Żydowskie ugrupowania...*, s. 371.

⁹¹ G. C. Bacon, *The Politics of Tradition. Agudat Yisrael in Poland 1916-1939*, Jerusalem 1996, s. 100.

⁹² A. Hafftki, *Żydowskie stronnictwa polityczne w Polsce Odrodzonej*, [w] *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. 2. Warszawa 1936, s.256.

⁹³ G. C. Bacon tzw. bezpartyjnych ortodoksów określa mianem *non-partisan orthodox*, G. C. Bacon, dz. cyt., s. 47.

religijnej. W świetle zachowanych materiałów możemy jedynie stwierdzić, że ortodoksi prowadzili religijne szkoły, zarówno dla chłopców jak i dziewcząt, a w latach 20. zdominowali w sojuszu z „Mizrachi” samorząd religijny⁹⁴.

Udział społeczności żydowskiej w wyborach parlamentarnych

Analizy przedstawione poniżej opierają się na założeniu, że wprawdzie głosują jednostki, ale zachowania wyborcze są konsekwencją grupowych afiliacji tychże jednostek. Istnieją kasy, warstwy, grupy etniczne i zawodowe, wspólnoty religijne, społeczności lokalne, etc, do których przynależy głosząca jednostka. Właściwa tym wspólnotom więź społeczna czy też poczucie interesu grupowego ma swoje konsekwencje w zachowaniach wyborczych poszczególnych jednostek⁹⁵. Analiza przestrzennego zróżnicowania wyników wyborów w powiecie radzyńskim prowadzi do szeregu prostych obserwacji, z których wynika, że inaczej głoszą mieszkańcy wsi, a inaczej miast. Z kolei wyniki wyborów w Radzynie znacznie odbiegają od wyników wyborów w Międzyzrecu. Stabilne wzory zachowań trwają niekiedy przez cały okres międzywojenny. Wyjaśnienia różnic w poparciu poszczególnych partii politycznych oraz frekwencji wyborczej mają zazwyczaj charakter strukturalny, a więc socjolog analizuje poziom urbanizacji, wskaźniki demograficzne, poziom wykształcenia mieszkańców, strukturę ich zatrudnienia, poziom dochodów, etc. W przypadku powiatu radzyńskiego przynależność do konkretnego wyznania lub narodowości była czynnikiem decydującym o zachowaniach wyborczych. Katolicy i prawosławni wyborcy nie głosowali na listy żydowskie. W przypadku wyborców wyznania mojżeszowego nie ma już tak oczywistej zależności, gdyż w kolejnych wyborach 1928, 1930, 1935 radzyńscy ortodoksi poparli sanacyjne listy. Istniejące statystyki wyborcze pozwalają zanalizować zachowania wyborcze w latach 1922, 1928 oraz 1930, a w mniejszym stopniu w 1919 r.

W trakcie wyborów do Sejmu Ustawodawczego w 1919 r. powiat radzyński należał do okręgu wyborczego nr 20, w skład którego wchodziły także powiaty bialski, janowski i włodawski⁹⁶. Na terenie wspomnianego okręgu wystawiono cztery listy wyborcze, które reprezentowały: Żydowskie Stronnictwo Ludowe (Fołkiści), Żydowska Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza „Poaley-Syjon”, Żydowski Komitet Wyborczy (Syjoniści) oraz lista Żydów Ortodoksów (Aguda)⁹⁷. Frekwencja była stosunkowo wysoka, gdyż na 133.356 uprawnionych udział w głosowaniu wzięło 93.017 osób, czyli 69,75% wyborców⁹⁸. Partiom żydowskim nie udało się wystawić wspólnej listy, a główny wysiłek partii żydowskich został skierowany na walkę wewnętrzną⁹⁹. Najwięcej głosów uzyskali syjoniści (5.037), kolejni byli ortodoksi (3.965),

⁹⁴ APL, KWPPwL, sygn. 419, k. 45-46.

⁹⁵ J. Raciborski, *Polskie wybory. Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego 1989-1995*, Warszawa 1997, s. 13-17.

⁹⁶ T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920, s. 147.

⁹⁷ Tamże, s. 147.

⁹⁸ Tamże, s. 147.

⁹⁹ Sz. Rudnicki, *Żydzi w Parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2004, s. 27.

fołkiści (3.077) oraz „Poale-Sjon” (962)¹⁰⁰. Jeden mandat poselski, spośród sześciu, przypadł Maksymilianowi Apolinaremu Hartglasowi, który był jedynym żydowskim posłem wybranym na omawianym terenie przez całe międzywojnie¹⁰¹.

Znaczne ożywienie życia politycznego miało miejsce podczas wyborów w 1922 r. Przed wyborami parlamentarnymi w 1922 r. niemalże wszystkie żydowskie partie polityczne z terenu powiatu radzyńskiego tworzyły komitety wyborcze. W całym okręgu wyborczym udział w wyborach wzięło aż 12 komitetów wyborczych. Frekwencja w trakcie wyborów do Sejmu w 1922 r. na terenie powiatu radzyńskiego wyniosła 78,94%, w miastach powiatu radzyńskiego 79,6%, w Radzynie 86,83%, Międzyrzeczu 76,9%, a na terenach wiejskich powiatu 78,79%¹⁰². Zwycięstwo w skali kraju, jaki i powiatu radzyńskiego, odniósł Chrześcijański Związek Jedności Narodowej, który w powiecie zdobył 31% oddanych głosów, kolejne pozycje zajęły PSL-Piast i PSL-Wyzwolenie oraz Blok Mniejszości Narodowych. Szczegółowe wyniki w skali powiatu, jak i z podziałem na tereny miejskie i wiejskie przedstawia poniższa tabela. Z analizy głosów oddanych w miastach i na wsi wynika, że istniało silne przestrzenne zróżnicowanie oddanych głosów. Zróżnicowanie to miało charakter stabilnych zachowań wyborczych i występowało przez cały okres międzywojenny.

Wybory do Sejmu w 1922 na terenie powiatu radzyńskiego ¹⁰³				
Lp.	Nazwa komitetu wyborczego	Procent głosów uzyskanych w powiecie	Procent głosów uzyskanych na terenach wiejskich	Procent głosów uzyskanych na terenach miejskich
1.	PSL-Piast	20,17	24,50	1,65
2.	PPS	9,14	10,07	5,12
3.	PSL - Wyzwolenie	18,73	22,78	1,43
4.	Bund	5,31	0,66	25
5.	Związek Rad Ludowych	0,022	0	0,12
6.	Narodowa Partia Robotnicza	0,14	0,07	0,47
7.	Chrześcijański Związek Jedności Narodowej	31,08	33,64	20,01
8.	Polskie Centrum	2,80	2,67	3,34

¹⁰⁰ T. Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*, Poznań 1920, s. 147.

¹⁰¹ Hartglas Maksymilian Apolinary (1883-1953) ur. w Białej Podlaskiej, zm. w Izraelu, adwokat, polityk syjonistyczny, poseł na Sejm, dziennikarz, po ucieczce do Palestyny w 1939 członek kierownictwa „Hagany”, po powstaniu Izraela wysoki urzędnik MSW.

¹⁰² *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku*, „Statystyka Polski”, t. VIII, s. 37.

¹⁰³ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku*, „Statystyka Polski”, t. VIII, s. 37.

9.	Chłopskie Stronnictwo Radykalne	1,00	1,24	0
10.	Blok Mniejszości Naro- dowych Rzeczypospolitej Polskiej	9,60	4,16	32,58
11.	Żydowski Demokratyczny Blok Ludowy	1,68	0,017	8,73
12.	Związek Narodowo-Żydowski	0,24	0,007	1,23
Łącznie		100 %	100 %	100 %

Z analizy powyższej tabeli wynika, że procentowy rozkład głosów w miastach był zupełnie inny niż na terenach wiejskich. Mieszkańcy miast nie głosowali na partie ludowe – PSL-Piast oraz PSL-Wyzwolenie nie uzyskały w miastach nawet po 2% oddanych głosów, chociaż w skali powiatu uzyskały po 20% głosów każda. Wyborcy miejscy, w większości byli to Żydzi, poparli partie reprezentujące mniejszości narodowe. Blok Mniejszości Narodowych uzyskał 32,58% oddanych w miastach głosów, kolejny był „Bund” z 25% głosów, a dopiero trzeci był ogólnopolski zwycięzca, czyli Chrześcijański Związek Jedności Narodowej. Na narodowych demokratów zagłosowali omalże wszyscy katolicy zamieszkali w miastach. Wynik, jaki uzyskał „Bund”, czyli 1.889 głosów w całym powiecie, był najlepszy przez cały okres międzywojenny. W Międzyrzeczu wiece przedwyborcze gromadziły po 1.000 osób, w Radzynie były to wyniki znacznie skromniejsze. Na wiecu zorganizowanym w synagodze przez Berka Lichtensteina oraz Szlomę Kasztenbauma było około 500 osób. Prelegenci z Warszawy, Lewin i Perelman, nawoływali do głosowania na „Bund”. Zdaniem starosty „nawoływano przy tym, aby wszyscy Żydzi jak jeden mąż stanęli do urny wyborczej. Usunięcie się od tego obowiązku byłoby nie tylko szkodą niepowetowaną, ale wprost zbrodnią¹⁰⁴. „Bund” 90% głosów uzyskał w Międzyrzeczu i Radzynie, Żydzi mieszkający na terenach wiejskich byli nastawieni tradycjonalistycznie i w minimalnym stopniu głosowali na partie żydowskiej lewicy. Syjoniści w tych wyborach poparli listę BMN. Kilkadziesiąt syjonistycznych głosów padło na listę Związku Narodowo-Żydowskiego. Ponad 500 uzyskali tzw. Fołkiści, którzy postulowali świecką autonomię dla Żydów i zamieszkanie w diasporze, część z nich nawet deklarowała posługiwanie się językiem polskim jako ojczystym. Fakty te ilustruje poniższa tabela.

¹⁰⁴ APL, KWPPwL, sygn. 406, k. 50.

Wybory do Sejmu w 1922 na terenie miast powiatu radzyńskiego ¹⁰⁵					
Lp.	Nazwa komitetu wyborczego	Liczba głosów uzyskanych w miastach	Procent głosów uzyskanych przez komitet na terenach miejskich ¹⁰⁶	% głosów uzyskanych w Radzynie	% głosów uzyskanych w Międzyrzecu
1.	PSL-Piast	113	1,56	3,665	0,81
2.	PPS	350	10,71	10,64	2,80
3.	PSL - Wyzwolenie	98	1,46	0	2,03
4.	Bund	1707	89,88	17,68	28,10
5.	Związek Rad Ludowych	8	100	0	0,16
6.	Narodowa Partia Robotnicza	32	60,37	0	0,66
7.	Chrześcijański Związek Jedności Narodowej	1366	12,29	30,11	15,77
8.	Polskie Centrum	228	22,77	1,33	4,18
9.	Chłopskie Stronnictwo Radykalne	0	0	0	0
10.	BMN	2224	64,84	34,47	31,79
11.	Żydowski Demokratyczny Blok Ludowy ¹⁰⁷	596	99,16	1,68	11,69
12.	Związek Narodowo-Żydowski ¹⁰⁸	84	97,67	0,39	1,58
Wszystkie głosy				100 %	100 %

¹⁰⁵ Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 5 i 12 listopada 1922 roku, „Statystyka Polski”, t. VIII, s. 37.

¹⁰⁶ Za 100 % przyjęto ilość ważnych głosów uzyskanych przez daną listę w powiecie radzyńskim.

¹⁰⁷ Tzw. folkiści, których program uznawał Żydów za autochtonów na ziemiach byłego Królestwa Polskiego i postulował autonomię w ramach świeckich gmin.

¹⁰⁸ Syjoniści, którzy nie zdecydowali się na poparcie Bloku Mniejszości Narodowych

W Sejmie I kadencji Blok Mniejszości Narodowych odgrywał istotną rolę – o możliwościach, jakie tkwiły w solidarnym froncie, świadczyły pierwsze wybory prezydenckie¹⁰⁹. Jednakże siła BMN tkwiła tylko w jego jedności, a podziały na zasadzie narodowościowej nastąpiły już w 1923 r. Koło Żydowskie miało się w Sejmie I kadencji pomiędzy dwiema możliwościami: z rządem czy przeciwko rządowi¹¹⁰. Dochodziło do częstej zmiany taktycznych założeń polityki żydowskiej – przykładowo w kwietniu 1925 roku Koło Żydowskie wystąpiło z wnioskiem o votum nieufności wobec rządu Grabskiego, a w lipcu tego samego roku Koło zobowiązało się do popierania rządu¹¹¹.

Zmiany te wiązały się z walką wewnątrz Koła Żydowskiego, w którym ścierały się dwie opcje w kwestii taktyki postępowania wobec rządu. Grupa posłów żydowskich pochodzących z terenów byłego Królestwa Polskiego była zdania, że politycy żydowscy powinni działać w sojuszu z innymi mniejszościami narodowymi, ewentualnie z polską lewicą. Druga grupa polityków żydowskich, głównie z Galicji, była zdania, że politykę żydowską należy prowadzić z rządem polskim¹¹². Spory te przekładały się na tarcia personalne pomiędzy wrogiem rządowi I. Grunbaumem a L. Reichem, który nie łączył się z przeciwnikami rządu. Wśród radzyńskich przedstawicieli BMN zdecydowanie dominowała opcja niechętna współpracy z rządem, ale tak jak w klubie parlamentarnym istniały silne tarcia wzdłuż linii podziałów narodowościowych. Uwidoczniły się one zwłaszcza w trakcie wyborów z 1928 r., w trakcie których BMN uzyskał około 100 głosów mniej niż w 1922 r.

Starosta radzyński Wazowski pisze, że prawosławni mieszkańcy powiatu nie chcieli głosować na listę BMN, gdyż uznali ją za listę „żydowską” i oddali swoje głosy na Polsko-Ukraińskie Zjednoczenie Chłopów i Robotników¹¹³. W Radzynie nawet nie powstał w 1928 roku komitet wyborczy BMN, a większość głosów w skali powiatu lista ta uzyskała w Międzyrzeczu, gdzie zdaniem władz istniał wyjątkowo prężny komitet wyborczy.

Pojawiła się w systemie partyjnym i politycznym nowa jakość, jaką był Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, który przejął część żydowskich wyborców głosujących w poprzednich wyborach na BMN. W świetle ustaleń E. Horocha na Lubelszczyźnie „główną rolę w wyborach miał odegrać, zdominowany przez piłsudczyków, aparat państwowy. Po 1926 r. administracja została oczyszczona z ludzi nastawionych opozycyjnie wobec nowej elity i została zasilona ludźmi dyspozycyjnymi wobec obozu pomajowego”¹¹⁴. Podobnie wyglądała sytuacja w powiecie radzyńskim, gdzie część aparatu administracyjnego zdecydowanie stanęła po stronie rządowej „jedynki”. Poparcie dla listy BBWR było znacznie wyższe w miastach niż na terenach wiejskich. Fakty te ilustruje poniższa tabela.

¹⁰⁹ Z. Zaporowski, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 167.

¹¹⁰ Tamże, s. 166.

¹¹¹ Tamże.

¹¹² Tamże.

¹¹³ APL, UWL, WSP, sygn 222, k. 32.

¹¹⁴ E. Horoch, *Obóz sanacyjny w wyborach parlamentarnych w woj. lubelskim w 1928 r.*, [w] *W kręgu polskich doświadczeń parlamentarnych*, red. Z. K. Zaporowski, „Res Historica”, zeszyt 4 (1998), s. 55.

Wybory do Sejmu w 1928 na terenie powiatu radzyńskiego ¹¹⁵				
Lp.	Nazwa Komitetu wyborczego	Procent głosów uzyskanych w powiecie	Procent głosów uzyskanych na terenach wiejskich	Procent głosów uzyskanych na terenach miejskich
1.	BBWR	6.37	5.36	10.20
2.	PPS	13.62	14.22	11.31
3.	PSL – Wyzwolenie	32.26	40.24	1.92
4.	BUND	3.37	0.16	15.56
5.	Sel-Rob ¹¹⁶	0.39	0.1	1.48
6.	Stronnictwo Chłopskie	4.78	6.04	0
7.	Chłopskie Stronnictwo Radykalne	5.91	7.44	0.11
8.	Jedność Robotniczo Chłopska	0,02	0.03	0
9.	Blok Mniejszości Narodowych	5.83	1.76	21.29
10.	Związek Ludowo-Narodowy	19.49	21.84	10.53
11.	Ogólno-Żydowski Narodowy Blok Wyborczy ¹¹⁷	2.22	0.64	8.22
12.	Podlaska Niezależna Bezpartyjna Lista Ludowa	0.01	0.02	0
13.	Polsko – Ukraińskie Zjednoczenie	5.68	2.09	19.34

¹¹⁵ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku*, „Statystyka Polski”, t. XI, s. 28-29.

¹¹⁶ Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne

¹¹⁷ Ogólno-Żydowski Narodowy Blok Wyborczy do Sejmu i Senatu grupował prorządowych ortodoksów, którzy nie zdecydowali się na głosowanie na BBWR.

	Chłopów i Robotników			
	Łącznie	100 %	100 %	100 %

W wyborach parlamentarnych z 1928 r. ponownie odnotowujemy większe poparcie dla „Bundu” w Międzyrzeczu niż w Radzynie, podobnie jest w przypadku listy BMN. Przedwyborczy wiec „Bundu” w Radzynie zgromadził jedynie 180 osób, podczas gdy w Międzyrzeczu na wiecu było aż 1.500 osób, obydwie zakończyły się bójkami z miejscowymi komunistami¹¹⁸. Większe poparcie w Radzynie ma natomiast BBWR. Żydzi radzyńscy byli nastawieni bardziej tradycjonalistycznie. Fakty te ilustruje poniższa tabela.

Wybory do Sejmu w 1928 na terenie miast powiatu radzyńskiego ¹¹⁹					
Lp.	Nazwa Komitetu wyborczego	Liczba głosów uzyskanych w miastach	Procent głosów uzyskanych przez listę na terenach miejskich ¹²⁰	Procent głosów uzyskanych w Radzynie	% głosów uzyskanych w Międzyrzeczu
1.	BBWR	894	33,35	16,46	7,66
2.	PPS	991	17,30	15,56	9,58
3.	PSL- Wyzwolenie	169	1,245	1,30	2,18
4.	Bund	1363	96,19	9,75	17,92
5.	Sel-Rob ¹²¹	130	78,78	3,91	0,49
6.	Stronictwo Chłopskie	0	0	0	0
7.	Chłopskie Stronictwo Radykalne	10	0,40	0,39	0
8.	Jedność Robotniczo-Chłopska	0	0	0	0

¹¹⁸ APL, KWPPwL, sygn. 29, k.53.

¹¹⁹ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku*, „Statystyka Polski”, t. XI, s. 28-29.

¹²⁰ Za 100% przyjęto ilość ważnych głosów uzyskanych przez daną listę w powiecie radzyńskim.

¹²¹ Ukraińskie Włościańsko-Robotnicze Zjednoczenie Socjalistyczne

9.	Blok Mniejszości Narodowych	1865	76	19,51	22,01
10.	Związek Ludowo- Narodowy	923	11,26	12,24	9,84
11.	Ogólno- Żydowski Narodowy Blok Wyborczy ¹²²	720	77,08	3,43	10,16
12.	Podlaska Niezależna Bezpartyjna Lista Ludowa	0	0	0	0
13.	Polsko- Ukraińskie Zjednoczenie Chłopów i Robotników	1694	70,87	17,41	20,12
Łącznie				100 %	100 %

Frekwencja w trakcie wyborów do Sejmu w 1928 roku na terenie powiatu radzyńskiego wyniosła 84%, w miastach powiatu radzyńskiego 84,1%, w Radzynie 87, Międzyrzeczu 83%, a na terenach wiejskich powiatu 84,9%¹²³.

Wybory parlamentarne ustaleń 1930 r. odbywały się przy jawnym poparciu administracji dla listy rządowej. Starosta radzyński w 1930 r. konferował ze „Związkiem Kupców i Rzemieślników” o poparciu listy sanacyjnej, a po wyborach donosi, że 70% Żydów w Radzynie poparło listę nr 1¹²⁴. W skali powiatu zdaniem starosty „Żydzi ortodoksi około 1.500 głosów dali przy ostatnich wyborach liście rządowej”¹²⁵. Poparcie przez ortodoksów list BBWR było ogólnopolską prawidłowością. Według ustaleń A. Hafftki liczba głosów oddanych na listy żydowskie była w całej Polsce w 1930 r. niższa o 30% w porównaniu z rokiem 1928¹²⁶. Fakt ów ma niewielkie odzwierciedlenie w niższej frekwencji, a więc duża część Żydów faktycznie zagłosowała na BBWR. Frekwencja w trakcie wyborów do Sejmu w 1930 r. na terenie powiatu ra-

¹²² Ogólno-Żydowski Narodowy Blok Wyborczy do Sejmu i Senatu grupował prorządowych ortodoksów, którzy nie zdecydowali się na głosowanie na BBWR.

¹²³ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu odbytych w dniu 4 i 11 marca 1928 roku*, „Statystyka Polski”, t. XI, s. 28-29.

¹²⁴ APL, UWL, WSP, sygn. 166, k.153-154.

¹²⁵ APL, UWL, WSP, sygn. 162, k.15.

¹²⁶ A. Hafftki, *Życie parlamentarne...*, s. 304.

dzyńskiego wyniosła 76,92%, w miastach powiatu radzyńskiego 74,17%, w Radzynie 82,87%, Międzyrzeczu 70,89%, a na terenach wiejskich powiatu 77,62%¹²⁷.

W skali powiatu wybory zakończyły się nieznaczny zwycięstwem BBWR (35,57%) nad Stronnictwem Narodowym (32,85%), ale na terenach wiejskich sytuacja wyglądała odmiennie, gdyż to Stronnictwo Narodowe (38,05%) uzyskało więcej głosów niż rządowa „jedyńska” (31,75%). W przypadku terenów miejskich zwycięstwo BBWR (51,24%) nad Stronnictwem Narodowym (11,54%) było kilkakrotne. Fakty te ilustruje poniższa tabela.

Wybory do Sejmu w 1930 na terenie powiatu radzyńskiego ¹²⁸				
Lp.	Nazwa komitetu wyborczego	Procent Głosów Uzyskanych w powiecie	Procent głosów uzyskanych na terenach wiejskich	Procent głosów uzyskanych na terenach miejskich
1.	BBWR	35,57	31,75	51,24
2.	Stronnictwo Narodowe	32,85	38,05	11,54
3.	BUND	3,15	0,18	15,31
4.	Poalej Syjon	0,10	0,0063	0,49
5.	Centrolew	24,7	29,073	6,748
6.	Ogólnożydowski Blok Gospodarczy	3,31	0,55	14,60
7.	Blok Ochrony Praw Narodowości Żydowskiej ¹²⁹	0,19	0,23	0,026
Wszystkie partie łącznie		100 %	100 %	100 %

W trakcie wyborów parlamentarnych z 1930 r. poparcie dla listy rządowej w Radzynie jest znacznie większe niż w Międzyrzeczu, różnica wynosi 20 punktów procentowych. Odmiennie jest także poparcie dla „Bundu”, które w Radzynie uzyskał 7,39% a w Międzyrzeczu aż 18,80%. Różnica w poparciu dla „Bundu” utrzymuje się przez cały okres międzywojenny i w 1930 r. w Radzynie na ta listę pada jedynie 174 głosy. Znamienne jest także niewielkie poparcie dla „Poalej Syjon”. Partia ta uzyskała

¹²⁷ Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku, „Statystyka Polski”, seria C, zeszyt 4, s. 28-29;

¹²⁸ Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku, „Statystyka Polski”, seria C, zeszyt 4, s. 28-29.

¹²⁹ Lista grupująca część ortodoksów i syjonistów, którzy nie zdecydowali się na poparcie BBWR. W wyborach do Sejmu z 1928 roku była to lista nr 33 „Ogólno-Żydowski Narodowy Blok Wyborczy”, a w 1930 lista nr 17 „Blok Obrony Praw Narodowości Żydowskiej”.

w Radzynie 26 głosów, w Międzyrzeczu 12, a w skali powiatu jedynie 40 głosów, a więc było to poparcie minimalne¹³⁰. Fakty te ilustruje poniższa tabela.

Wybory do Sejmu w 1930 na terenie miast powiatu radzyńskiego ¹³¹					
Lp.	Nazwa komitetu wyborczego	Liczba głosów uzyskanych w miastach	Procent głosów uzyskanych przez listę na terenach miejskich ¹³²	% głosów uzyskanych w Radzynie	% głosów uzyskanych w Międzyrzeczu
1.	BBWR	3941	28,25	65,68	44,87
2.	Stronictwo Narodowe	888	6,89	15,09	9,98
3.	Bund	1178	95,38	7,39	18,80
4.	Poalej Syjon	38	95	1,10	0,22
5.	Centrolew	519	5,36	6,12	7,02
6.	Blok Ochrony Praw Narodowości Żydowskiej	1123	86,45	4,59	19,01
7.	Ogólnożydowski Blok Gospodarczy	2	2,66	0	0,037
Łącznie				100 %	100 %

Zakończenie

Wystąpienie niniejsze miało na celu zarysowanie procesów, które zachodziły w społeczności żydowskiej Radzyna Podlaskiego w latach 1918-1939. Skonstruowany na podstawie nielicznych zachowanych materiałów źródłowych obraz społeczności żydowskiej pozwala na pewne uogólnienia.

Należy stwierdzić, że społeczność żydowska Radzyna w okresie międzywojennym była wyraźnie heterogeniczna pod względem ideologicznym i politycznym, podzielona społecznie i zawodowo, targana rozlicznymi sporami i konfliktami. Jedną z podstawowych przyczyn owego zróżnicowania społeczeństwa żydowskiego była wielość i odrębność żydowskich problemów. Do podstawowych kwestii problematycznych należały: konflikt pomiędzy nurtem świeckim a religijnym, konflikt na tle wyboru miejsca, gdzie kwestia żydowska ma być rozwiązana: w diasporze czy w

¹³⁰ *Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku*, „Statystyka Polski”, seria C, zeszyt 4, s. 28-29

¹³¹ Tamże.

¹³² Za 100 % przyjęto ilość ważnych głosów uzyskanych przez daną listę w powiecie radzyńskim.

Palestynie, konflikt na tle stosunku do kwestii społecznych oraz konflikt pomiędzy zwolennikami języka hebrajskiego a jidysz.

Olbrzymia liczba dylematów, przed którymi stali Żydzi w międzywojennej Polsce, powodowała, że istniało wiele prób rozwiązywania tych problemów. Żydowski system partyjny i polityczny międzywojennej Polski charakteryzował się większym niż polski zróżnicowaniem i rozdrobnieniem. Wynikało to z tego, że żydowskie organizacje społeczne i partie polityczne stały przed większą liczbą problemów, które miały artykułować i w miarę możliwości rozwiązywać. Wziąwszy pod uwagę stosunek poszczególnych żydowskich partii politycznych do przedstawionych powyżej kwestii możemy stwierdzić, że w żydowskim życiu politycznym okresu II Rzeczypospolitej istniały trzy główne nurty ideologiczne. Były to partie i organizacje społeczne ortodoksyjne, syjonistyczne oraz socjalistyczne.

Cechą wyróżniającą żydowskie partie polityczne spośród innych była nie tylko ich wielka liczba. Żydowski system polityczny był także substytutem państwa. Przy partiach politycznych funkcjonowało szereg organizacji afiliowanych, a mianowicie: związki zawodowe, przedszkola i szkoły, organizacje kobiece i młodzieżowe, kluby sportowe i biblioteki, drużyny skautowe i organizacje paramilitarne, etc. Organizacje te były zazwyczaj pod kierownictwem lokalnych działaczy politycznych, a często mieściły się w jednym lokalu z macierzystą partią i posiadały tych samych przywódców. Pomiedzy tymi wszystkimi organizacjami miał miejsce ostry konflikt ideologiczny i walka polityczna, która intensyfikowała się w okresie wyborów.